УДК 340.12

Сидоренко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Таран З. В.,
спеціаліст права

АКСІОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню категорії «ефективність правових норм», її особливостей. Аналізовано детермінанти ефективності правових норм. Зазначено аксіологічне та антропологічне підґрунтя ефективності правових норм, соціальну обумовленість ефективності правових норм, шляхи вдосконалення ефективності правових норм в умовах сучасності.

Ключові слова: право, правова норма, ефективність, ефективність правової норми, детермінанти ефективності, аксіологічні засади, антропологічні засади, соціальна ефективність.

Постановка проблеми. Значний розвиток усіх суспільних сфер життєдіяльності, обумовлений технічним розвитком і намаганням особи до отримання швидкого результату від власної діяльності, сприяє необхідності існування дієвого механізму правового регулювання, який би відповідав суспільним потребам, ефективно упорядкував відносини в суспільстві та сприяв їх подальшому розвитку та вдосконаленню. Особливою необхідністю під час формування якісної та дієвої нормативно-правової бази, яка б ефективно регулювала відносини в суспільстві постає розуміння сутності ефективності правової норми. Проблематика ефективності правових норм постає багатогранною, проте особливої актуальності набуває дослідження аксіологічного та антропологічного підґрунтя ефективності правових норм, соціальної ефективності правових норм узагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних аспектів ефективності правової норми, зважаючи на антропологічні та аксіологічні засади, у своїх працях здійснювали такі вчені, як Р.П. Дорохов, М.І. Козюбра, Л.Ф. Купіна, О.М. Сидоренко та інші вчені-правознавці. На особливу увагу заслуговують праці С.А. Калініна, С.В. Несинової, Ю.М. Оборотова.

Метою статті є аналіз аксіологічного та антропологічного підґрунтя ефективності правових норм в умовах сучасності.

З метою глибокого дослідження ефективності правових норм необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати визначення таких категорій, як «ефективність», «ефективність правової норми», «право», «цінності права», «правові цінності»; 2) визначити аксіологічні та антропологічні засади ефективності правових норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будучи соціальним явищем, правова норма виступає регулятором відносин у суспільстві, забезпечує єдність, впорядкованість і злагодженість індивідуальних і групових інтересів шляхом закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Правові норми мають упорядковувати різні сфери людської життєдіяльності, а саме: економічну, соціальну, політичну, культурну, історичну, духовну тощо. Проте особливістю ефективності правових норм на сучасному етапі постає відображення аксіологічних та антропологічних засад правових норм як одних із чинників підвищення їхньої ефективності. Правові норми постають соціальним явищем, у яких закріплюється ціннісна природа (аксіологічна та антропологічна), яка обумовлена людською природою, здатністю людини до аналізу, оцінювання, розуміння цінностей, взаємодією між людиною та реальністю як системою цінностей.

Поняття ефективності прийнято розглядати як щось потрібне, належне, дієве, значуще, те, що надає позитивний результат, ефект. У свою чергу, ефективність правової норми можна аналізувати як досконалий показник соціальної значущості правових норм, визнання та схвалення їх суспільством як необхідних регуляторів відносин у суспільстві. Під ефективністю правових норм треба розуміти співвідношення цілей, визначених законодавцем під час формулювання норми права та результатів, досягнутих внаслідок її реалізації, застосування, зважаючи при цьому на об'єктивні та суб'єктивні чинники, які мали вплив на процес реалізації норми [1, с. 186].

Дослідження ефективності правових норм в аспекті аксіології та антропології необхідно починати з визначення понять «право», «цінності права», «правові цінності». Право як соціальне явище завдяки своїй ціннісній природі окреслює ціннісні властивості своїх системних складників (правових норм, засад). На думку професора Ю.М. Оборотова, право – це історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, яка використовує процедуру, формалізоване рішення та державний примус для запобігання та вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [2, с. 21]. Тож з огляду на прагнення до вдосконалення чинного правопорядку, наявну правову культуру, цивілізацію, міжнародний досвід це трактування є найбільш актуальним, оскільки відображає всі вагомі складові поняття «право», ціннісно-нормативний зміст права, що підкреслює не тільки нормативний, але й ціннісний зміст усього механізму дії права. Відповідно до цієї позиції, право має на меті закріплення, перерозподіл та охорону існуючих у суспільстві цінностей, інформування про цінності, які постають

цінностями права. Цінності права постають метою та засобом задоволення соціальних потреб, інтересів особи, суспільства, групи людей [2, с. 48]. Такими цінностями визнаються матеріальні та нематеріальні блага, які є необхідними для суспільства, людини, групи людей (життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, освіта, власність тощо). У свою чергу правові цінності постають засобами, за допомогою яких забезпечуються та захищаються цінності права [2, с. 49]. Такими цінностями постають різноманітні пільги, заохочення, засоби державного впливу, юридична відповідальність тощо. У праві утворюються різноманітні цінності, які уособлюють у собі цивілізаційні та культурні основи, що пов'язані з розумінням таких категорій, як «свобода», «справедливість», «порядок», «збереження соціальної цілісності» тощо. Зважаючи на предмет і мету дослідження, необхідно приділи увагу розгляду таких концепцій праворозуміння, як ціннісно-нормативна та інтегративна, які відображають сутність аксіологічних та антропологічних основ правових норм. Відповідно до ціннісно-нормативного праворозуміння простежується шлях права через віки та покоління, враховуючи менталітет, правові традиції, правові інститути, які зумовлюють історичну обґрунтованість права, його моральні засади та відповідність релігійним основам. Ціннісно-нормативна система права передбачає її визнання народом (легітимацію), що сприяє ефективності та дієвості системи права та правових норм. Основоположними ідеями ціннісно-нормативного праворозуміння постають такі: а) конфліктне призначення права; б) необхідність збереження соціальної цілісності. Сутність ціннісно-нормативного праворозуміння доповнюється інтегративною концепцією праворозуміння, прихильниками якої є такі вчені, як Є. Аннерс, Г.Дж. Берман, Д. Голл. Інтегративна концепція поєднує в собі ідею моральних цінностей права, ідею соціальних передумов формування права, ідею юридичних термінів і понять. Відповідно до цього підходу право розуміється як різновид соціальної дії, процес, у якому правові норми, цінності, фактичні обставини переплітаються та знаходять своє відображення в законотворчому процесі. Інтегративна концепція бере за основу правові ідеї, правові норми, правові відносини, які в сукупності дають змогу зрозуміти сутність і природу права. Отож, аналізуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що ефективність правових норм зумовлюється ефективністю права взагалі, адже право поєднує в собі всі важливі елементи, такі як: цінності, ідеї, правові норми, правові відносини, які в сукупності сприяють ефективності правових норм, ефективності права та правового регулювання. Ці концепції праворозуміння відповідають існуючим у суспільстві та державі потребам, адже сьогоднішні умови окреслюють необхідність у підвищенні значення та ролі права та його приписів у людській життєдіяльності. Провідною думкою в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції постає те, що формування та розвиток права, правових норм має базуватись на аксіологічних та антропологічних моментах, людській свободі та оперуватись мудрістю.

В основу аксіологічного підходу покладено визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, специфічною формою відображення та способом втілення людських цінностей. Використання аксіологічного підходу надає можливість зрозуміти, що базою зародження, виявлення та розвитку ціннісних особливостей між правом і людиною постає розвиток і поширення гуманістичної природи права. На думку вченого С.А. Калініна, як учення про цінності, взяте в контексті світоглядного розуміння людини, аксіологія дає змогу характеризувати ієрархію цінностей, що склалися стосовно конкретного світогляду й антропології, описувати їхній зміст стосовно конкретної цивілізації, взятої в певному історичному часі [3, с. 270]. Аксіологія права розуміється як система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права [4, с. 49]. Цінність права постає його позитивною характеристикою, яка зумовлює забезпечення потреб та інтересів членів суспільства. Кожна правова норма повинна втілювати в собі правові цінності, адже, по-перше, правові норми втілюють цінності у правовій системі, внаслідок чого ідеали справедливості набувають загальнообов'язкового значення, забезпечуються державою та сприяють підвищенню моральних цінностей правової системи; по-друге, правові норми забезпечують масове розповсюдження серед населення ідей і цінностей щодо справедливості. Коли йдеться про з'ясування аксіологічного виміру правової норми, то передусім повинно стояти питання, наскільки справедливі правові цілі й правові засоби, які закріплюються в юридичних нормах [5, с. 89]. Як зазначає професор Ю.М. Оборотов, у сучасному світі показовою є зміна ролі людини як суб'єкта права у правовому житті суспільства, що зазнало впливу на зміну змісту права, підвищило значення не тільки правових нормативів, але й ціннісно-орієнтаційних складників прав, залишаються актуальними ідеологічні складники змісту права, які забезпечують націленість на стійкість правової реальності, її рухливості в умовах взаємодії правових культур, а також збереження власної правової культури [6, с. 199]. Сучасне правове життя, яке розвивається в умовах індивідуалізованого суспільства та стрімких змін у суспільних відносинах, зумовлює визначення особливостей ефективних правових норм шляхом звернення до ціннісного змісту права. Необхідність застосування аксіологічного підходу під час дослідження ефективності правових норм зумовлюється співвідношенням права, правових норм із моральними засадами, звичаями, релігією, адже ефективність правових норм значно залежить від взаємодії з іншими регуляторами (як юридичними, так і неюридичними). Правові та моральні норми є основоположними елементами щодо регулювання та впорядкування відносин у суспільстві, вони взаємодіють один з одним у процесі регулювання відносин, доповнюють один одного, та їхні ознаки багато в чому співпадають. Наприклад, те, що правові норми дозволяють або забороняють, те саме мораль заохочує або засуджує. Мораль є системою принципів, оцінок, ідей, суджень, норм людської поведінки, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним, із суспільством, що спрямоване на врегулювання поведінки людей відповідно до понять «добро та зло», «справедливість і несправедливість», «честь і безчестя», підтримується особистим переконанням, вихованням і силою громадської думки. Як зазначає професор Ю.М. Оборотов, взаємозв'язок між нормами права та нормами моралі зумовлений тією роллю, яку мораль відіграє у сфері правового регулювання [7, с. 101]. Норми права, що не відповідають нормам моральності, сприймаються в суспільстві як несправедливі, тому є неефективними у правозастосовній (зокрема, правоохоронній) діяльності [8, с. 9]. Одним зі складників права України на ранніх періодах було звичаєве, церковне, світське право. Звичаєві норми та звичаєве право виступають регуляторами суспільних відносин, спрямованими на вдосконалення національних правових систем, що у взаємозв'язку з правовими нормами забезпечує дієвість та ефективність регулюючого механізму. Релігійні нор-

ми мають вагомий вплив на упорядкування відносин у суспільстві та функціонування правової системи, уособлюють у собі еталони варіантів поведінки в життєвих ситуаціях, впливають на свідомість, свободу особи, регулюють суспільні відносини, поведінку в соціумі, формують ставлення людини до інститутів права, протиправної та правомірної поведінки.

Осмислення природи людини є центральним питанням, на якому зосереджують увагу вчені, оскільки праворозуміння ґрунтується на концепції природи або сутності людини. Правові норми є досконалими лише маючи зв'язок з особою, оскільки внутрішня сторона права та його норм ґрунтується на особливостях людської природи, її свободи та самовизначення. Під час аналізу антропологічного підходу до ефективності правових норм людина та правові норми постають сторонами, які впливають один на одного. Людина обумовлює правову реальність, правові норми беруть участь в утвердженні істинних форм існування людства. Існування правових приписів без людини, суспільства вважається неможливим. Сутність і зміст правових норм обумовлюються людськими та суспільними змінами. Будучи інтеграційним синтезованим дослідженням, філософсько-антропологічний підхід надає можливість аналізувати правові норми як досить складне утворення, яке містить у собі такі три елементи: правові ідеї, правові норми, правові відносини. Права та свободи людини й громадянина постають єдиною, ціннісною системою, що здатна забезпечити взаємне існування людини, суспільства та держави. Ефективність правових норм не повинна суперечити пануванню права, справедливості та свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних принципів – особистісного зростання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю. Проблематика духу та букви закону існує та вирішується у рамках антропологічного підходу до розуміння сутності правової норми та обумовлює існування нових стимулів задля ефективності правових норм. Ефективність правових норм у нормативній базі обумовлюється глибиною відображення особливостей людської сутності. Необхідним детермінантом ефективності правових норм постає антропологічна адекватність – співвідношення людських властивостей із людськими потребами. Отож співвідношення правових норм нормативно-правових актів з особливостями психіки, ідеалів, потреб особи сприяє ефективності правових норм. Правові приписи, як зазначалося, мають відповідати моральним основам суспільства, адже позбавлення правових норм моральної насиченості сприяє зневазі до людської гідності. Відповідність правових норм людським потребам, якостям, можливість правових норм виражати та розвивати такі людські якості, як духовність, творчість, натхнення, сприяють ефективності правових норм і забезпечують особистісний розвиток. Отже, відповідно до антропологічного підходу, ефективність правових норм обумовлюється рівнем матеріально-духовної реалізації особи. Людяність як відповідність людини її соціальній природі дає можливість вважати її основоположною категорією, метапринципом права, який повинен стати основою антропоцентристської побудови права [9, с. 48].

В умовах сучасності підвищується необхідність у посиленні міжнародного контролю та вдосконаленні механізмів вирішення спорів щодо захисту порушених прав і свобод людини. Розвиток України як демократичної, правової та соціальної держави потребує вдосконалення національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод її громадян як важливих цінностей сьогодення. Виникає необхідність удосконалення національного механізму реалізації рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Основні аксіологічні та антропологічні цінності закладено в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка прийнята Радою Європи у 1950 році. Зазначена Конвенція закріпила основоположні цінності та встановила механізми їх гарантування. Саме належний рівень дотримання та реалізації вказаних цінностей забезпечує ефективність правових норм і високий рівень демократичного розвитку держави та суспільства. Однією з головних міжнародних інституцій, яка забезпечує захист прав і свобод, постає ЄСПЛ, судова практика якого виступає джерелом права, що формується на основі рішень цього органу, які спрямовані на захист прав і свобод людини та громадянина. Тому задля ефективності правових норм, врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України, усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, створення передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України – 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» [10]. З прийняттям Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» в Україні створено належне правове підґрунтя для ефективного дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини. Зокрема, у Законі закріплено механізми виплати відшкодування, визначено додаткові заходи індивідуального характеру з метою забезпечення відновлення порушених прав (наприклад, повторний розгляд справи судом, включно з відновленням провадження у справі), зазначено заходи загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (наприклад, внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування, забезпечення юридичної експертизи законопроектів тощо). Тому виконання рішень і застосування практики ЄСПЛ сприятиме встановленню балансу між правами й свободами людини та розумінням і дотриманням цих прав державою як важливих цінностей; здійсненню правосуддя на ефективному та досконалому рівні, який би гарантував кожній людині право на справедливий судовий розгляд. Отже, рішення ЄСПЛ повинні бути базовими орієнтирами в діяльності органів державної влади щодо захисту, охорони та гарантування прав і свобод людини та громадянина, що, у свою чергу, буде слугувати досягненню ефективності правових норм, належному дотриманню демократичних європейських стандартів і цивілізаційному розвитку суспільства та держави.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що, будучи соціальним явищем, правова норма виступає регулятором відносин у суспільстві, забезпечує єдність, впорядкованість і злагодженість індивідуальних і групових інтересів шляхом закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Ефективність правової норми обумовлюється таким: соціальними потребами, які сприяли формуванню певної правової норми; дієвим механізмом правового регулювання; економічними, соціальними, політичними, культурними, духовними цінностями людства; відображенням основоположних цінностей та ідеалів; якісною діяльністю органів державної влади, адже від їхньої

компетентності, справедливості, добросовісності, належного ставлення до членів суспільства залежить відповідне ставлення осіб до їхньої діяльності, бажання здійснювати співробітництво та досягати поставлених загальних цілей для забезпечення правового порядку. Формування та розвиток правових норм має базуватись на аксіологічних та антропологічних моментах, людській свободі та оперуватись мудрістю. Використання аксіологічного підходу надає можливість зрозуміти, що базою зародження, виявлення та розвитку ціннісних особливостей між правом і людиною постає розвиток і поширення гуманістичної природи права. Кожна правова норма повинна втілювати в собі правові цінності, адже правові норми втілюють цінності у правовій системі, внаслідок чого ідеали справедливості набувають загальнообов'язкового значення, забезпечуються державою та сприяють підвищенню моральних цінностей правової системи; правові норми забезпечують масове розповсюдження серед населення ідей і цінностей щодо справедливості. Необхідність застосування аксіологічного підходу під час дослідження ефективності правових норм зумовлюється співвідношенням права, правових норм із моральними засадами, звичаями, релігією, адже ефективність правових норм значно залежить від взаємодії з іншими регуляторами (як юридичними, так і неюридичними). Дослідження взаємодії права з іншими соціальними регуляторами дає дійсну можливість втілення в практичній діяльності суб'єктів моральних, правових, етичних, релігійних норм, що постають основоположними чинниками взаєморозуміння та співпраці між людьми на сучасному етапі розвитку людства. Використання антропологічного підходу до ефективності правових норм надає можливість зрозуміти те, що людина та правові норми постають сторонами, які мають взаємовплив один на одного. Людина обумовлює правову реальність, правові норми беруть участь в утвердженні істинних форм існування людства. Існування правових приписів без людини, суспільства вважається неможливим. Сутність і зміст правових норм обумовлюються людськими та суспільними змінами. Правова норма, яка не відповідає реаліям часу, вважається «мертвою», адже її існування у нормативно-правових актах не породжує рухливості правового регулювання, дезорганізуючи його.

Подальшого дослідження в цьому напрямі потребує таке: 1) забезпечення стабільності та ефективності нормативно-правової бази задля ефективності правових норм; 2) удосконалення та дотримання правил нормотворчої техніки як передумови щодо запобігання прийняття неефективних нормативно-правових актів, позбавлення колізій і прогалин у нормативній базі тощо.

Література:

1. Купіна Л.Ф. Генезис поняття ефективності норм права. Публічне право. 2017. № 3. С. 180–188.
2. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): экзаменационный справочник. Одеса: «Юридична література», 2005. 184 с.
3. Калинин С.А. Методологическое измерение аксиологии права. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: «Юридична література», 2011. С. 269–179.
4. Несинова С.В. Сучасні аксіологічні проблеми трансформації права в умовах глобалізаційних процесів. Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2015. № 1 (6). С. 49–55.
5. Дорохов Р.П. Роль правових цінностей у процесі вдосконалення нормотворчої діяльності. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 84–91.
6. Оборотов Ю.Н. Многоаспектность содержания права. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 11. С. 197–202.
7. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / Под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса: «Феникс», 2011. 436 с.
8. Сидоренко О.М., Таран З.В. Моральні засади публічно-правових норм національного законодавства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2016. № 22. С. 8–11.
9. Завальнюк В.В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аналіз. Lex Portus: юридичний науковий журнал. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. № 1. С. 39–49.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

Сидоренко Е. М., Таран З. В. Аксиологические и антропологические основы эффективности правовых норм в современных условиях

Аннотация. Статья посвящена определению категории «эффективность правовых ном», её особенностей. Проанализированы детерминанты эффективности правовых норм. Определены аксиологические и антропологические основы эффективности правовых норм, социальная обусловленность эффективности правовых норм, пути усовершенствования эффективности правовых норм в современных условиях.

Ключевые слова: право, правовая норма, эффективность, эффективность правовой нормы, детерминанты эффективности, аксиологические основы, антропологические основы, социальная эффективность.

Sidorenko O., Taran Z. Axiological and anthropological basics of the efficiency of legal norms in modern conditions

Summary. The article is devoted to the definition of the category "efficiency of legal norms", its features. The determinants of efficiency of legal norms are analyzed in the article. Axiological and anthropological basics of the effectiveness of legal norms, the social value of the effectiveness of legal norms, the ways of improving the efficiency of legal norms in modern conditions are determined in the article.

Key words: law, legal norm, efficiency, efficiency of legal norm, determinants of the efficiency, axiological basics, anthropological basics, social efficiency.